

Megyeri-Pálffi Zoltán*

Az 1723-ban felállított Helytartótanács hivatali székhelyei

1. Bevezetés

A 2023. és a 2024. esztendő többszörösen alkalmas adtak arra, hogy három évszázad távlatában emlékezzünk meg olyan eseményekről és intézményekről, amelyek 1723-ban születtek, illetve 1724-ben kezdték el munkájukat. A háromszáz éves „nevezetességek” sorában a köztörténeti tanulmányainkból jól ismert *Pragmatica Sanctio* előkelő helyet foglal el, hiszen az általános történelmi tudásnak köszönhetően még az „átlagpolgár” számára is jól ismert e dokumentum, s hozzákapcsolja a Habsburg-ház nőági örökösödésének elfogadását Magyarországon. E tanulmány azonban nem ennek az 1723. évi, törvényszövegbe öntött megállapodásnak a kérdését járja körül, hanem ahhoz a témakörhöz kapcsolódik, amelybe a másik két – inkább a történelmet mélyebben ismerők és hivatásuknál fogva annak részleteit kutató történészek és jogtörténészek számára jól ismert – intézmény, a Kúria és a Helytartótanács tartozik. S e két jeles, a *Pragmatica Sanctio*hoz képest nem kevésbé jelentős szerv közül az utóbbinak, a „kormányzati csúciszervnek” a története kap megvilágítást a következőkben a szervezet, a székhely és az épület, azaz a hivatali elhelyezés kérdéseinek aspektusából.

2. A Helytartótanács mint kormányzati szerv

Noha a (jog)történelem művelői számára nem ismeretlen, mégis érdemes lehet rápillantani arra, hogy milyen karakterű kormányzati szerv volt a Helytartótanács a 18–19. század Magyarországon. I. Ferdinánd uralkodása alatt a helytartó és tanácsa (helytartóság) megnevezésű szervet, amelyet budai székhellyel, a nádor elnöklete alá szerveztek meg 1528-ban, a Helytartótanács előzményeként szokás megnevezni, s szintén a fejlődési lépések sorába tartoznak az 1542. évi 30. törvénycikk rendelkezései, amelyek nyomán az ekkortól már pozsonyi székhelyű testületben a helytartó mellé négy-négy főpap és főnemes tanácsost rendeltek.¹ Mindezen túl azon 1608. évi koroná-

zás előtti törvényeket is a Helytartótanács előtörténeténél szokás emlegetni, amelyek visszaállították a nádor mint királyi helytartónak és az elnöklete alá szervezett magyar tanácsnak a működését,² ami szükségtelenné tette e változó helyű és időközönként üléselő szerv működését.³

Az állandó kormányzati szervnek, a Helytartótanácsnak a létesítése az 1722–1723. évi országgyűléshez kötődik, pontosabban az 1723. évi 97. törvénycikk alapján állt fel, s kezdte meg működését 1724-ben. E kormányzati szervet a következő csaknem másfél évszázadban a magyarországi végrehajtó hatalmi feladatok meghatározó szervévé vált, magán viselve a központi szervek minden jellemzőjét, így e tanácsosokból álló és szakismerettel rendelkező hivatalnokokkal működő, kollegiális dikasztérium a közigazgatás minden területére ráhatással bírt.

3. A Helytartótanács felállítása: Pest vagy Pozsony?

A Helytartótanács felállításának közvetlen kiindulópontja az 1712–1715. évi országgyűléshez kötődik, amikor is a rendek bizottságot küldtek ki a katonai, a közigazgatási és a közgazdasági rendszer kidolgozására, illetve a király az igazságszolgáltatás megreformálására is célba vették.⁴ Ez utóbbinak a tervezete – amelyet a források „bécsi systemaként” neveztek – már 1718-ban elkészült, s betérjesztésre várt a legközelebbi – 1722–1723. évi – országgyűlésre.⁵

A katonai, közgazdasági és közigazgatási bizottság 1722. április 13-án ült össze Pozsonyban, majd 21-i teljes ülésén Károlyi Sándor előterjesztette a központi igazgatásra vonatkozó tervezetet, amelynek kiindulópontja az volt, hogy „a király állandó távolléte miatt szükséges, hogy a nádor elnöklete alatt – ki egyben helytartó is – kormányzóság állíttassék fel”. Az új hatósággal kapcsolatos javaslatok megvitatását későbbre halasztották, s e szünetelés alatt Mannagetta udvari tanácsos elküldte Bécsbe a tervezet másolatát.⁶

Gábor Gyulának a Pesti Királyi Ítéltábla felállításával foglalkozó, 1925-ben megjelent tanulmányában olvashatjuk, hogy a Bécsben, 1722. április 30-án, Savoyai Jenő herceg elnöklete alatt tartott udvari konferencián született egy határozat, amely a Kúriát a prágai helytartótanács mintájára kizárólag közjogi és közigazgatási hatósággá kívánta átalakítani, „kimondván, hogy a nádor hivatalánál fogva nem helytartója a távollévő királynak, hanem csupán a hadsereg főparancsnoka és a kir. tábla elnöke.” A határozatban azt kívánták, hogy Mannagetta, a kiküldött udvari tanácsos rendezze úgy el az ügyet, hogy a nádor ne legyen több, mint *Burggraf*, s a *Curia regia* vagy *Curia regia locumtenentialis* formában megnevezendő szerv előtti ügyek mindegyikét, de a legfontosabbakat mindenképp, a király elé kell vinni, illetve – a felsőbíráskodást érintően – legmagasabb fórumok csakis a kerületi táblák legyenek. A szerző meg is jegyzi: „Mint ismeretes, az itt tervbe vett közigazgatási hatóság a »helytartó tanács« lett.” Ezekből az adalékokból tehát jól látszik, hogy a közigazgatási és igazságszolgáltatási reformok számai (ekkor is) összefonódtak egymással.⁸

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, tudományos munkatárs, HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0003-1366-6963

A katonai, közgazdasági és közigazgatási bizottság 1722. május 4-i teljes ülésén „elvben elfogadták a kormányzóság felállítását, de már az elnevezésben – *Curia Regia, Consilium Regium, Sedes Locumtenentiales* merültek fel – sem tudtak megállapodni”, viszont az albizottsági munkákat megkezdhették csakúgy, mint az Országgyűlés a maga üléseit, 1722. június 20-án.⁹

A közigazgatás kérdéseiről végül a bizottsági munkálatok csak július 13-ra fejeződtek be.¹⁰ Az ennek eredményeként született (*Compendium Systematis Politici Oeconomici et Militaris* című) javaslatban – annak első részében – azt terjesztették elő, hogy a „*Consilium regium Hungaricum* közvetlenül a királytól függő, senki másnak alá nem vetett hatóság [...] s hatáskörét az uralkodó rendeletei és az országgyűlés törvényei szabják meg, tehát csak ezeket köteles végrehajtani.” Azt is a javaslatba foglalták, hogy a felállítandó szerv elnöke a nádor mint helytartó legyen, helyettese az országbíró, és összesen 23 (főpapi, főrangú és köznemesi) tanácsos működjön benne, s – kiemelendő, tekintettel e tanulmány témájára – a „feladatok sokasága miatt állandóan ülésezzenek [...], a székhelye pedig Pozsony legyen, mivel a több hatóság is ott van, bár célszerű volna, hogy Budán székeljen”.¹¹

E bizottsági munkálat summázatának megvitatására 1722. július 15-én, Pozsonyban konferenciát tartott a király, s ez alapján másnapi *resolutió*jában el is rendelte a Helytartótanács felállítását. Július 24-én kezdték a rendek tárgyalni a bizottsági javaslatot, de a szerv elnevezése és a nádori és helytartói tisztségek összekapcsolása körül vita támadt, így egy időre félretették a kérdéskört, és áttértek az igazságszolgáltatás tárgyalására.¹² A „bécsi systema”, azaz az igazságszolgáltatás reformját érintő kérdések ekkor, július legvégén kerültek a rendek elé, akik bizottsági keretek közé utalták annak tárgyalását. E bizottság – augusztus 18-án – kimondta elaborátumában, hogy „az igazságszolgáltatás gyorsítását, pontosabbá és olcsóbbá tételét azzal véli elérhetőnek, ha úgy a hétszemélyes tábla, mint a királyi tábla számára állandó hely jelöltetnék ki az ország középpontjában, amely célra legalkalmasabbnak látszik Pest szabad királyi városa, hová a felek és ügyvédek legkönnyebben juthatnának el és ahol legkönnyebb módon és olcsón szerezhetők be az élelmiszerek”.¹³

A rendek az augusztus végi országgyűlési napokon le tárgyalták az elaborátumot,¹⁴ s az igazságszolgáltatásra vonatkozó határozataik az uralkodónak benyújtandó sérelmekbe is bekerültek. E gravámenek 1722. október 10-i dátummal készültek el, s a 29. ponttól foglalkoztak a törvénykezési kérdésekkel.¹⁵ A gravámenek negyedik pontja érintette a nádort, aki egyúttal királyi helytartó is,¹⁶ így az országgyűlés – ahogyan Felhő Ibolya és Vörös Károly munkájában olvasható – a király ismételt sürgetése ellenére sem tért vissza a közigazgatási *systema* megvitatására, hanem a sérelmek között kezdték tárgyalni azt. „Végül is 1723 májusában vitatták meg a bizottság munkálatát, illetve annak azon pontjait, melyek előzőleg a gravámenek között nem szerepeltek.”

Ennek nyomán *Postulata Statuum Systematica* cím alatt terjesztették követeléseiket az uralkodó elé, amelyekből „alkották meg az országgyűlés 97–122. törvény-

cikkeit”.¹⁷ De az idevezető út – tekintettel a felállítandó Helytartótanács székhelyére – nem volt kanyaroktól mentes, ugyanis, miként már az eddigiekből is kiviláglottak a Kúria és a Helytartótanács szervezése közötti szálak, megemlítendő, hogy az 1722. októberi gravámenekben a rendek a Hétszemélyes és a Királyi Tábla elhelyezésére az ország központi helyét, Pest városát jelölték meg. Még azt is megfogalmazták a rendek kérelmeikben, hogy a pesti fórum évente két törvénykezési időszakra terjedően üljön össze.¹⁸ Azonban az uralkodó 1723. február 18-án kiadott rezolúciójában¹⁹ elvetette ezt, mivel folyamatos bíráskodást kívánt, s ragaszkodott „az ítélmesteri székek eltörléséhez és a kerületi táblák felállításához”, a rendek óhajával szemben.²⁰ Majd a király „kijelentette, hogy a perrendtartástól eltekintve az ország jogait, szabadságát és alkotmányát meg akarja óvni”,²¹ így a rendek engedtek az uralkodó kívánalmának.

Március 21-én felterjesztett replikájukban viszont ahhoz ragaszkodtak, hogy „a hétszemélyes tábla szintén állandóan működjék és ugyanott állíttassék fel, ahol a királyi tábla”.²² Az uralkodó azonban a Hétszemélyes Tábla szakaszos működését kívánta, illetve kérte a fórumok felállításának helyére nézve a rendek javaslatát, akik április 22-i elaborátumukban tovább érveltek a két tábla egyidőbeli és egy helyen történő működése mellett. Azon túl, hogy hivatkoztak az ügymenetre – amelynek eleme, hogy a Királyi Tábláról az ítélmester nyomban átviszi a fellebbezett ügyet a Hétszemélyes Táblára, ahol azt előadja, majd a felsőbb ítélettel visszatér és kihirdeti a Királyi Táblán – szóba került az is, hogy „a nádor, országbíró és tárnokmester a kir. tanácsnak (*consilium*) és a hétszemélyes táblának is tagjai, ennél fogva a kir. tanácsot is át kellene helyezni oda, ahol a Kúria székelni fog.” Ezt az érvet azonban a királyi biztosok azzal hátrították el, hogy ha „a consilium Pozsonyban állíttatnék fel, a kir. tábla székhelyén ugyan, de nem állandóan, hanem csupán időszakonként (nonnisi statis temporibus) kell működnie” a Hétszemélyes Táblának.²³

Végül a tárgyalások eredményeit rögzítő kérelmekből a Pest városát kúriai székhelynek jelölő pont elmaradt, „mivel a hely megjelölési jogát a király önmagának tartotta fenn”.²⁴ Ezt követően a felállítandó Helytartótanácsához hasonlóan a Kúria szintén Pozsonyban való elhelyezése körül újra felmerült vita,²⁵ ugyanis az „északi vármegyék és néhány déli megyének követei országgyűlési tanácskozáson kívül egy iratot menesztettek a kir. biztosokhoz, melyben azt a kérdést vetik fel, hogy vajjon, ha már a consilium Pozsonyban állíttatik fel, nem volna-e célszerű a Kúriát is Pozsonyba áthelyezni?” Végül az országgyűlésen, az 1723. május 20-i napon elsimult az ügy: „A királyi biztosok elintézték, illetve ő felsége elé terjesztették a felvetett kérdést, aki 1723 május 27-én közölte a kancellária útján a kir. biztosokkal, megmásíthatlan elhatározását, hogy a kir. tanács (helytartótanács) Pozsonyban állíttassék fel.”²⁶ Majd a kancellária megszövegezte a törvénycikkeket, amelyeket az uralkodó 1723. június 19-én szentesített.²⁷

A magyar királyi tanács szervezetéről szóló 1723. évi 97. törvénycikk a feltárt folyamatokkal összhangban je-

lölte meg a Helytartótanács székhelyét, így az új szervezet „mihelyt lehet, az ország középpontjára fogják áthelyezni, addig pedig Pozsonyban marad” – mondta ki a törvény 3. §-a.

4. A Helytartótanács szervezete

Az 1723-ban felállított új, magyar dikasztérium székhelyeinek, elhelyezésének tárgyalásakor érdemes arra is kitérni, hogyan épült fel a hivatali szervezete, hiszen ez – az ott dolgozók létszáma – hatással volt az elhelyezés körülményeire. Az 1723. évi 97. törvénycikk rögtön a bevezető szövegében rögzíti az összetételre vonatkozó legfontosabb előírásokat: „Ő legszents. felsége királyi helytartó tanácsot állított föl a nádorispán elnöklete alatt, a királyi felségtől most és jövőre kinevezendő huszonkét tanácsossal, a főpapok, mágnások és nemesek rendéből s az ország minden részéből.”

Mind Ember Győző, mind Felhő Ibolya és Vörös Károly munkájában kárhoztatja a magyar rendeket azért, hogy nem dolgozták ki a Helytartótanács működésére és összetételére vonatkozó részleteket. Ezt végül az uralkodó tette meg, aki a Magyar Kancelláriával el is készítette a Helytartótanács első utasítását.²⁸ Ez a 30 pontból álló, 1724. január 20-án kiadott utasítás hangsúlyt fektetett az új szerv királyi jellegére, kimondta, hogy feladata az ország kormányzása a király rendelkezéseinek megfelelően, s a tanácsosoknak (legalább tizenkettőnek) állandóan együtt kell lenniük a hivatal (ideiglenes) pozsonyi székhelyén.²⁹

A törvény huszonkettőben állapította meg a király által kinevezendő tanácsosok számát, azonban az összetétel pontos arányairól nem rendelkezett. 1724-ben – miként a Felhő–Vörös-tanulmányban olvasható – 4 főpapi, 10 főrendi és 8 köznemesi tanácsosa volt a Helytartótanácsnak.³⁰ Ugyanakkor e dikasztérium esetében is akként alakult a szervezeti felépítés, hogy a tanácsot egy segédhivatal egészítette ki. Ennek összetétele már az első, 1724. január 20-i utasításból kiolvasható.

Az induláskor tehát – az első utasításnak megfelelően – a tanácsosok mellett 3 titkár (*secretarii*) működött közre a munkában, illetőleg irodaigazgató (*director cancellariae*), jegyző (*protocollista, actuarius*), valamint az alhivatalnokok körében lajstromozó vagy irattárnok (*registrator*), kiadó (*expeditor*), írnokok (*notarii, cancellistae*), tanács háziszolgája (*famulus, apparitor*) és fűtő (*calefactor*).³¹ Ember Győző összesítése szerint 1724-ben 43 tisztviselője volt a Helytartótanácsnak, amely tehát magán a tanácson kívül hivatalokkal (Iktató-, Kiadó-, Számvevő hivatal), valamint kiszolgáló szervvel és személyzettel (Irattár, altisztek, szolgák) látta el a feladatát.³² A szerző kutatásai a későbbi változásokat, bővüléseket is feltárták: a kezdeti 43 főről 1848-ra 268-ra nőtt a Helytartótanács hivatalában dolgozók száma.³³

5. A Helytartótanács székhelyei

5.1. Pozsony – 1724–1784

Az 1723. évi törvénnyel, majd az 1724. január 20-i utasítással szervezetében, működésében körülhatárolt Helytartótanács székhelyét – mint láttuk, az ideiglenesség céljával – Pozsonyban jelölték ki. Itt, a várban került sor a beiktatásra, 1724. március 21-én. A „barokk pompával” kísért ünnepség mozzanatait Ember Győző részletezte 1940-ben megjelent munkájában: a városba bevonuló díszes kocsisor, díszsortűz, polgárok sorfala, városbírói fogadó beszéd, nádori fogadás a megelőző napon, majd hivatali eskük letétele másnap a vár dísztermében, amit az első ülés megtartása, majd díszbéd követett.³⁴

A leírás jelzi tehát, hogy a Helytartótanács Pozsonyban, a várban indította munkáját. Nagy valószínűséggel itt is folytatta a következő hónapokban, évben, azonban nem sokkal később a továbkköltöztetéséről gondolkodtak, legalábbis Schoen Arnold Fortunato de Prati kamarai építész-mérnökről szóló tanulmányában olvasható, hogy 1725. „Július folyamán Pozsony városában a kir. helytartótanács számára keresett megfelelő házat.”³⁵

Ezt a feladatot feltehetőleg sikerrel teljesítette az 1715-ben kinevezett és kiterjedő feladatkörrel rendelkező budai kamarai mérnök,³⁶ ugyanis a következő évtizedekben a Helytartótanács a pozsonyi főtéren működött, a Fő- és a Ferencesek terének sarkán elhelyezkedő épületben (Hlavnom náместí 8), amelyet ma Városi vagy Kormányzói Palotának (Miestodržiteľský palác) neveznek.³⁷ Az 1963-ban műemlékké nyilvánított pozsonyi palota az adatok szerint több, középkori épület helyén épült ki akként, hogy a korábbi épületeket a 18. században egyesítették.³⁸ (A város ezen részén a házak eredeti építése a 14–15. század fordulójára tehető, a város keleti irányú városfejlesztése céljából és a német kézművesek és kereskedők Pozsonyba irányuló bevándorlási hullámával összefüggésben. A történelmi források szerint a házak első tulajdonosai és lakói nagykereskedők és borászok voltak.)

A következő évszázadok során számos épületmódosításra került sor, amelyek közül a legnagyobb a 18. századra tehető. Ekkor – a század első felében – báró Paluska György fokozatosan vásárolta meg az első ház egyes részeit. Az épületet 1728-tól a történelmi források a Helytartótanács székhelyeként (*Consilium haus, Stadthalterey*) jegyzik. A 18. század második felében a Helytartótanács székhelyét az első és a második ház összevonásával és átépítésével egy további épülettel – a második házzal – bővítették. A helytartói palota így nyerte el mai formáját és alaprajzát.³⁹

A kétemeletes, alapincézett palota alaprajzi rendszeréből leolvasható ma is, hogy többféle épületből „gyúrták össze”. Ezt jól jelzi az, hogy különféle szerkezeti megoldások (mint például síkmennyezet, kereszt- vagy csehsüveg boltozat) találhatók benne. Valamint erre utal a homlokzat síkjában az enyhe törés, illetve a nyílások kiosztásának változó ritmikája. A homlokzati architektúra eredeti formájáról más már nem árulkodik, az viszont biztos, hogy az épület külső képe az idők folyamán változáson esett át.

Míg például a Ludwig Rohbock-féle, 1860-ban a Druck & Verlag v. G. G. Lange darmstadt kiadásban megjelent metszeten,⁴⁰ valamint egy 1865-ös ábrázoláson⁴¹ az látszik, hogy a Főter felőli homlokzaton a főbejáratot egy szélesen elnyúló portikusz hangsúlyozta, addig ez az építészeti elem a későbbiekben – a 19–20. század fordulójára – már nem díszítette a palotát,⁴² amelynek ma is látható homlokzata egy késő barokk városi épület jegyeit hordozza magán.⁴³

A Helytartótanács ebben az épületben székelt egészen addig, amíg II. József rendelkezése nyomán 1784-ben Budára nem költöztették.⁴⁵ 1787-ben az épületet laktanyává alakították,⁴⁶ a Borovszky-féle monográfiában viszont már mint a Pozsonyi Királyi Pénzügyigazgatóság épületét említik meg.⁴⁷ A 20. század közepétől a Népelelmezés-kutató Intézet működött a falai között, majd az 1990-es években teljes körű rekonstrukción esett át, amit követően a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának reprezentációs célokat szolgáló épületként használták. 2016-ban a Szlovák Köztársaság Igazságszolgáltatási Tanácsa költözött az épületbe.⁴⁸

5.2. Buda: az első székház – 1784–1794

A Helytartótanács „létrehozása óta csaknem 60 év telt már el, olyan két emberöltő, amelynek leforgása alatt teljesen megváltozott a török elnyomás alól 1724-ben még alighogy felszabadult ország arculata – a helytartótanács létszáma és instrukciója azonban lényegében mégis változatlan maradt e több mint fél évszázadon keresztül” – olvasható Hajdu Lajos II. József igazgatási reformjairól szóló munkájában.⁴⁹ E változatlanságról – köztük arról, hogy a török miatt a magyar hatóságok Pozsonyba szorultak, s ez még csaknem egy évszázaddal a felszabadítás után is így van, s ennek melyek a következményei – II. József 1783-as magyarországi utazása során személyesen is meggyőződött. „Már az év őszén elhatározott szándéka a királynak, hogy ismét Budán székelyjenek az ország főhivatalai, mint a mohácsi vész előtt” – olvasható Marczali Henriknél, aki arra is utalt, hogy az uralkodóban a tapasztaltak alapján még inkább megerősödött a Helytartótanács rendezésében, amellyel „központosítja az egész magyar belső kormányt” Buda székhellyel.⁵⁰

Az elhatározás érintette az oktatás átalakítását is, ugyanis a tavaszi látogatás során, amikor az uralkodó személyesen megtekintette a budai volt klarissza zárda épületét, még az volt a szándék, hogy azt a *seminarium*

generale számára alakítják át. Ennek megfelelően el is indult a tervezés, de 1783 szeptemberében Hillebrandt Ferenc Antal udvari főépítész közölte Tallher József kamarai alépítésszel, hogy a „rendház épületei más célra vétetnek igénybe s hogy az ezzel kapcsolatos átalakítások terveinek kidolgozására ő – Hillebrandt – kapott az uralkodótól megbízást”, aminek – ahogy Marczali is utalt rá – az volt az oka, hogy Budán, az ország középpontjában összpontosítják „az ország felsőbb fokú” igazgatását. Ez azt jelentette tehát, hogy az „addig Pozsonyban székelt m. kir. helytartótanács, a magyar udv. kamara, a magyarországi főhadparancsnokság, valamint III. Károly király uralkodása idején Pest székhellyel felállított királyi és hétszemélyes tábla voltak azok a szervek” – miként Paulinyi Oszkár tanulmányában fogalmazott –, amelyek Budára kerültek.⁵¹

A Helytartótanács egykori palotája a mai pozsonyi főtéren⁴⁴

A Hétszemélyes és a Királyi Tábla, azaz a Királyi

Kúria és az Országgyűlés elhelyezésére a klarisszák zárda-ját és templomát vették tehát igénybe. Hillebrandt tervei alapján a zárdaépület Úri utcai része és a templom jutott, míg az Országházat a Sütő (ma Országház) utcai részen alakította ki.⁵² A Magyar Udvari Kamara a Pozsonyba áthelyezett *seminarium generale* (a volt jezsuita kollégium) épületébe került, a főhadparancsnokságot a királyi palotában kívánták elhelyezni, a Helytartótanács pedig az egyetem által 1773 óta használt egykori jezsuita papnevelde és konviktus épületébe költözhetett be, s ennek határidejét 1784. november 1-jére tűzték ki.⁵³

Az áthelyezésekről az 1783. november 28-i rendelet szólt, de az átköltöztetett kormánysszékek pontosan meghatározott épületeire – amint Paulinyi Oszkár megjegyezte tanulmányában – Hillebrandt tett javaslatot, miután egyeztetett a szervek vezetőivel.⁵⁴ A kormányzati és igazságszolgáltatási szervek Budára történt áthelyezése több másik intézmény sorsát is befolyásolta. Így az egyetemét, amelynek jogi, orvosi és bölcsészeti karát az uralkodó kifejezetten Pestre rendelte áthelyezni.⁵⁵

1784. augusztus 20-ra – az előírtaknak megfelelően – elkészült a Kúriának szánt helyiségcsoport kialakítása a budai Úri utcában.⁵⁶ A Helytartótanács a Kamarával együtt 1784. szeptember–október folyamán költözött Budára, s a volt jezsuita iskolaépületekben folytatta működését.⁵⁷ A jezsuitáknak három épületük maradt a rend 1773. évi feloszlata után. Az egyik a budavári plébániatemplom, azaz a Nagyboldogasszony-, vagyis ma (közkeletűen) Mátyás-templomtól északra, azzal összeépülve helyezkedett el, ez volt a kollégium épület, amely 1702-re készült el. A másik, a papnevelde és konviktus

épülete a templom déli falához tapadt, s csak 1722-re fejezték be, míg a harmadik épület, a jezsuita akadémiaé, 1747-re állt készen. Ez a tér másik oldalán, a későbbi, Fellner Sándor-féle pénzügy-minisztériumi palota helyén állt.⁵⁸

Ezekről a jezsuita épületekről, illetve helyükről Madzsar Imre 1926-ben így írt: „A Nagyboldogasszony budavári temploma mellett észak felé ma is fennáll egy XVIII. századi külsejű terjedelmes épület, mely a pénzügyminisztérium hivatalainak egy részét foglalja magában. Külsejét figyelmesen megtekintve, tagozódása elárulja, hogy egykor még nagyobbak kellett lennie. A Pázmány-utcai oldalon a Domonkos-toronnyal szomszédos, felül oromdísszel hangsúlyozott rizalithoz a déli részen hiányzik a megfelelő pár. Néhány évtizeddel ezelőtt azonban az épület még egészen a Nagyboldogasszony templomáig terjedt s annak északi falához simult. Emeleti folyosói a templom karzatán át összeköttetésben állottak avval a másik megfelelő nagy épülettel, mely dél felől szintén hozzá volt építve a templomhoz, de ma már nyomai sincsenek. Ezen az oldalon csupán a Jezsuita-lépcső neve őrzi az egykori tulajdonosok emlékét.”⁵⁹

A templom déli oldalán álló papnevelde épületébe először a kamarai, majd a helytartótanácsi hivatalok költöztek be, s miután az uralkodó 1785. augusztus 11-én elrendelte e két szerv egyesítését,⁶⁰ sorra került az épületek átépítése hozzáigazítandó új rendeltetésükhöz. A Kamara a templom északi oldalán lévő egykori jezsuita kollégium (mai Hess András tér 1.) épületét foglalta el,⁶¹ a Helytartótanács maradt a déli papnevelde épületben.

Jól ismert, hogy a Nagyboldogasszony-, azaz a Mátyás-templomnak az 1873 és 1901 között zajlott, Schulek Frigyes nevéhez köthető helyreállításakor az épületet

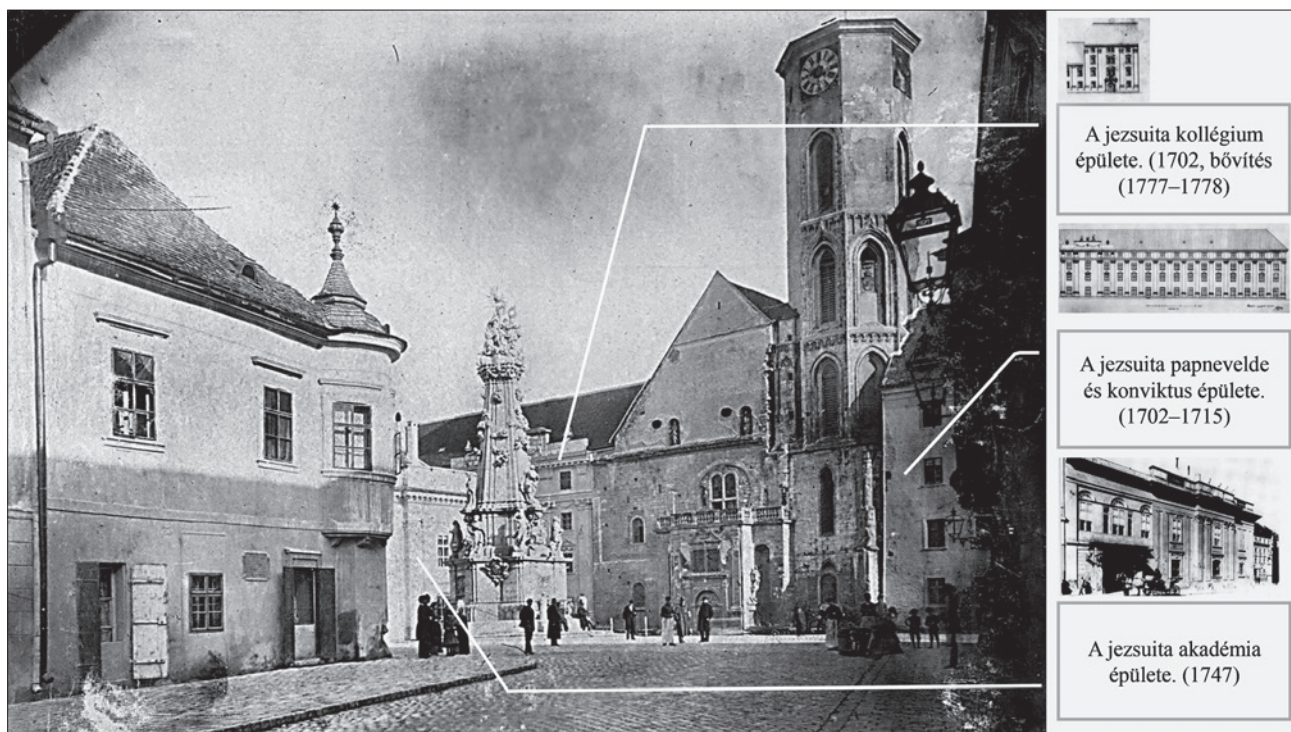
„kiszabadították”, s ennek keretében 1887-ben bontották el azt az épületrészt,⁶² amelyben a Helytartótanács székelt a Budára költöztetését követően.

5.3. Buda: a második székház – 1794–1867

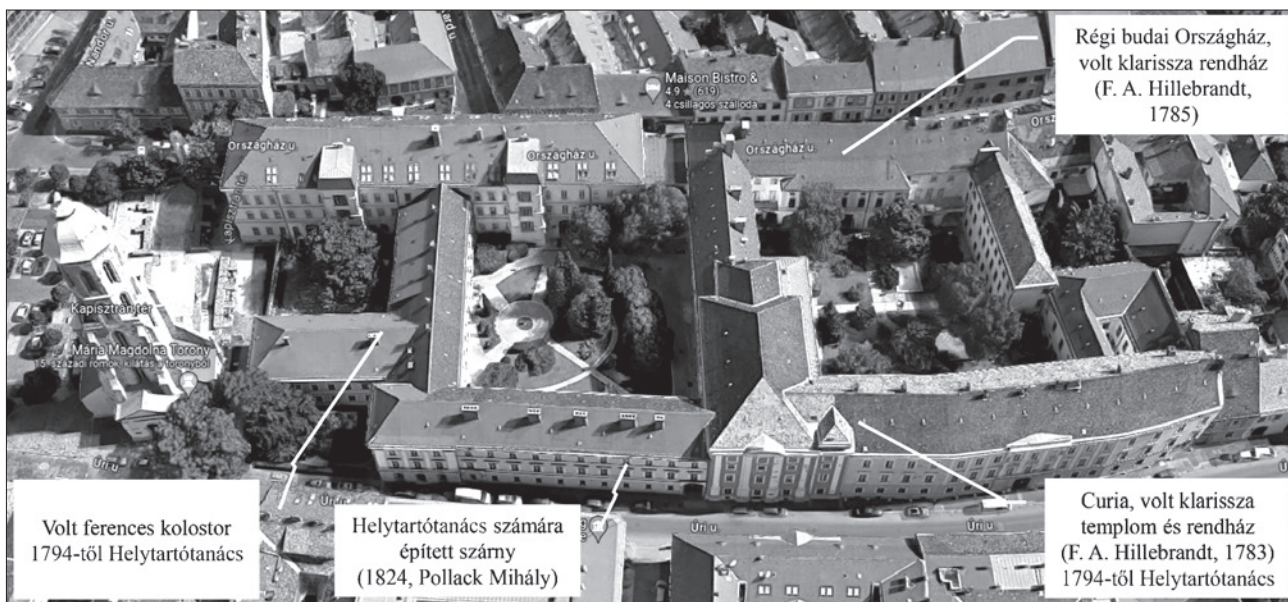
II. József halálát követően újabb át- és visszaalakulás következett be a magyarországi közigazgatásban, ami nem hagyta érintetlenül a Helytartótanácsot sem. Az 1790–1791. évi országgyűlésen a rendek feliratban kérték az uralkodót, hogy a Királyi Kúriát és a kormányzati szerveket – mivel budai elhelyezésük a tisztviselőknek, ügyvédeknek, ügyfeleknek megnehezítette a megközelítést – Pestre helyezze át.⁶⁴

II. Lipót ezt csak részben teljesítette, legalábbis a királyi curiának Pestre való áttételéről, továbbá a királyi helytartó tanácsról és a magyar kamaráról szóló 1790–1791. évi 39. törvénycikk csak a legfőbb bírói szerv áthelyezéséről rendelkezett, a többi kormányzattal kapcsolatban az uralkodó elrendelte, „hogy úgy a költségekre nézve, melyekkel azoknak Pestre való áthelyezése jár, valamint azon alkalmas eszközökre nézve is, melyekkel ez esetben Buda városán segíteni kellend, hozzá további előterjesztés tétessék és ahhoz képest hozandja meg kegyelmes határozatát.”⁶⁵

Azonban ennek realizálódása is évekbe telt. A Kúria ugyan Pestre került, de nem korábbi székházába (ugyanis azt éppen a II. József által Pestre költöztetett egyetemi fakultások foglalták el⁶⁶), hanem a Papnevelde épületébe, ahonnan csak 1805-ben került vissza a Ferenciek terén álló palotájába.⁶⁷ A Helytartótanács és a Kamara pedig maradt Budán, igaz a szervezetükben változást hozott, hogy 1791-ben újra kettéváltak.⁶⁸

A budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom az átépítés előtt az egykori jezsuita iskolaépületek ölelésében⁶³

Az egykori budai központi szervek elhelyezkedése a mára fennmaradt Üri és Országház utcák közötti épületkomplexumban⁸⁶

A két szerv különválása nyomán azonban szükségessé vált, hogy mindegyikük megfelelő széképületben folytathassa munkáját. „A helytartótanács számára eredetileg kijelölt épület, a jezsuiták egykori konviktusa, a két kormányzék egyesítése óta a hivatal-elnök természetbeni lakásául szolgált s az idő szerint gróf Zichy Károly országbíró lakta. A királyi kúria üresen álló épülete – a volt klarissza-rendház Uri-utca felé eső része – volt úgyszólván az egyedüli épület, amelyben a két kormányzékhez fogható hivatali apparátus úgyahogy elhelyezhető lett volna” – vázolta fel a helyzetet Paulinyi vonatkozó tanulmányában, majd folytatta: „A döntés végül is hosszadalmas tárgyalások után úgy szült, hogy a kamara kapta meg a volt szemináriumi s konviktuális épületet, a helytartótanács pedig a kúria volt székházát s ehhez még a ferencesek volt rendházát is, míg a főhadparancsnokság a volt karmelita kolostorba költözött.”⁶⁹

1791-ben, még az elhelyezés körüli vita alatt „a kamara – saját kezdeményezésére – tervet készítettett a helytartótanács beköltözéséhez” a megüresedett kúriai épületről,⁷⁰ amit végül 1794-ben foglalt el. „A kúriai épület földszintjére került a regisztratúra négy tanácsosi irodával; azonkívül lakásokat is rendeztek itt be a hivatali szolgáloményzet számára. Az első emeleten volt a tanácssterem egy másik, bizottsági ülésekre szánt kisebb teremmel együtt, továbbá két tanácsosi iroda, valamint az iktató és kiadó helyiségei. A második emelet minden tekintetben kielégítő helyiségei új közfalak vonásával 11 tanácsosi irodának lettek volna átalakítandók. S ugyanitt nyertek elhelyezést a kir. biztosoktól, főispánoktól származó iratok és a volt horvát helytartótanács régi regisztratúrája. A ferences rendház épületébe a számvevőség és az alapítványi főpénztár került” – részletezte az elhelyezést Paulinyi,⁷¹ akinek leírása Ember Győző 1796. évi adataival vethető össze, s a 195 tisztségviselő létszáma sejteti,⁷² hogy az új székház nem feltétlenül volt kielégítő a hivatal elhelyezésére.⁷³

Az ügyszám és a hivatali apparátus⁷⁴ növekedése miatt az 1810-es évekre kinőtte helyiségeit a Helytartótanács, olyannyira – írta Paulinyi –, hogy „már azt is kénytelenek voltak a helytartótanácsnál eltérni, hogy a tanácsnokokhoz beosztott irodai segédzsemylyzet a saját lakásán végezze írásbeli munkáit”.⁷⁵

A körülményekre tekintettel 1817-ben a nádor javaslatot tett az uralkodónak az épületbővítésre, amire – a költségek előteremtésének nehézsége miatt – csak 1823–1824-ben kerülhetett sor.⁷⁶ Ekkor épült fel a mai Üri utca 51. szám alatti épületszárny a 1686. évi ostrom után üresen hagyott, a ferences és a klarissza kolostorokat elválasztó telken, az Országos Építési Főigazgatóság 1817. évi,⁷⁷ illetve Pollack Mihály tervei alapján,⁷⁸ klasszicista stílusban.⁷⁹

Alig két évtizeddel később, 1846–1847-ben újra tárgyalni kezdtek az épület bővítéséről, ugyanis a Tanulmányi Biztossággal egyesített Központi Könyvvizsgáló Hivatal, a Közlekedési Bizottmány, a Számvevőség és az Irrattár küzdött helyhiánnyal. Ennek megoldására a volt ferences rendi kolostornak – amelyben a Számvevőség működött – egy második emelettel való bővítését hozták javaslatba, ami viszont az 1848–1849. évi események miatt elmaradt.⁸⁰

A polgári átalakulás magával hozta a dikaszterialis rendszer megszűnését, az 1848. évi III. törvénycikk e szervek helyébe a független, felelős magyar minisztériumot, vagyis a kormányt helyezte.⁸¹ Az új végrehajtási szervek ekkor a régiek helyét foglalták el: a budai Országház és a megszűnt Helytartótanács épületeibe minisztériumi hivatalok költöztek, illetve itt kapott helyet a „közös álladalmi levéltár” is.⁸²

A szabadságharc bukását követően a Helytartótanács épületében a neoabszolutista rendszer hivatalai, így a *Statthaltereii für Ungarn*, 1853-tól a budai *Statthaltereiateilung*, majd 1861-től – visszaállítását követően – ismét a Helytartótanács működött egészen 1867-ig, a végleges megszűnésig.⁸³

A kiegyezést követően a helytartótanácsi épületrészeket három kormány szerv, a Belügy-, a Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a Közlekedés- és Közmunkaügyi Minisztérium számára jelölték ki.⁸⁴ Ugyanakkor a polgári államszervezet kiépítésével felállt minisztériumi rendszer – a korábbiakhoz képest felduzzadt apparátussal – nemcsak az egykori kormányzati épületeket vette igénybe, hanem a szűkös lehetőségek miatt magánházakat béreltek a hivatalok elhelyezésére. Ez átformálta a Várnegyed korabeli funkcionális hangsúlyait, illetve építészeti arculatát, leginkább a következő évtizedekben lezajlott minisztériumi székházépítések következtében.⁸⁵

6. Zárógondolatok

Az állandó kormányzati szervként 1723-ban felállított, majd működését 1724-ben megkezdő Helytartótanács vitathatatlanul meghatározó szereppel bírt a Habsburg kori Magyarország kormányzásában. E tanulmány abból az aspektusból igyekezett e fontos dikasztérium történetét megvilágítani, amely a működés egyik feltételét, az elhelyezés kérdését emeli a fókuszterbe. A Helytartótanács hivatali székhelyeinek története olyan láttelepet ad a fennállása ideje alatti Magyarországról, amely szinte minden időszakban jellegzetes: a jogszabályi alapon létrehozott szervnek mihamarabb a működés megkezdéséhez szük-

séges ideiglenes hivatali helyiségek biztosítottak, azonban (az átmenetiség elhúzódása nyomán) csak évtizedes késséssel rendeződtek az elhelyezési viszonyok.

A Helytartótanács Pozsonyban – előbb a Várban, majd a Főtéren található épületkomplexumban – kezdte munkáját, eredeti – az 1723. évi törvényben is megszövegezett – szándékkal is ideiglenes jelleggel, kimondva azt, hogy amint lehetséges, az ország központjába helyezik át. Ezt II. József realizálta, s inkább racionális, centralizációs indíttatásból, mintsem a magyar rendek óhajára. Mindenesetre 1784-től – több más dikasztériummal és a Kúriával együtt – Budán kapott új székhelyet a Helytartótanács, s ekkor – történetében nem első ízben – ismételten átmeneti jelleggel, a volt jezsuita oktatási épületekben, a Nagybologasszony (Mátyás-) templom tőszomszédságában.

Bár ezt már a sors alakította így, a II. József halálát követő közigazgatási visszarendeződéssel – ismét elválasztva a Magyar Kamarától – önálló (s egyre növekvő) kormányzati szervként saját hivatali épületet kellett biztosítani számára. Ez 1794-ben történt meg, ekkor költözött abba a budavári Úri utcai, egykori egyházi rendeltetésű épületkomplexumba, amelyet már II. József idején a központi szervek részére alakítottak át. Itt – orvosolandó a helyhiányt – 1824-ben új épületszárnyal bővült a budai székhelyű Helytartótanács, amelyet – a 19. századi képi ábrázolásoknak köszönhetően – ma is ezzel, az Úri utca 51–53. sz. alatti épülettel azonosítunk.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

Die offiziellen Sitze des 1723 eingerichteten Statthaltereirates

(Zusammenfassung)

In der Studie wird die Geschichte des 1723 gegründeten Statthaltereirates, der 1724 seine Tätigkeit aufnahm, unter dem Gesichtspunkt einer der Bedingungen für seine Tätigkeit, nämlich der Frage der Unterbringung, beleuchtet. Der Statthaltereirat begann seine Arbeit in einem Gebäude in Bratislava, in der Burg und später auf dem Hauptplatz, mit der im Gesetz von 1723 zum Ausdruck gebrachten Absicht, ihn so bald wie möglich in das Zentrum des Landes zu verlegen. Dies wurde von Joseph II. vor allem aus einem

Zentralisierungsmotiv durchgeführt. Ab 1784 erhielt der Statthaltereirat – zusammen mit mehreren anderen Dikasterien und der Kurie – einen neuen Sitz in Buda, was aber auch eine vorübergehende Unterbringung in den ehemaligen Schulgebäuden der Jesuiten bedeutete. Nach dem Tod Josephs II. im Jahr 1794 wurde der Sitz in den ehemaligen Kirchengebäudekomplex in der Úri-Straße in Buda verlegt, der 1824 ausgebaut wurde. Es war der Sitz der Verwaltung bis 1867, als der Statthalterrat abgeschafft wurde.

MEGYERI-PÁLFFI, ZOLTÁN

The Offices of the Council of Governors Established in 1723

(Abstract)

This study reviews the history of the Council of Governors, which was established in 1723 and began its work in 1724, from the point of view of one of the conditions of its operation, namely the question of its location. The Council of Governors began its work in Bratislava, in a building in the Castle and later in the Main Square, with the intention, as expressed in the law of 1723, to move it to the centre of the country as soon as possible. This was achieved mainly out of a centralisation motive by

Joseph II. From 1784, together with several other dicasteries and the Curia, the Council of Governors was given a new seat in Buda, but this was also a temporary accommodation in the former Jesuit educational buildings. After the death of Joseph II, in 1794, the office was moved to the former church building complex on Úri Street in Buda, which was enlarged in 1824. It was the seat of the government until 1867, when the Council of Governors was abolished.

Jegyzetek

- ¹ Vö. 1542. évi (pozsonyi) 30. törvénycikk a királyi helytartó mellé adott tanácsosok.
- ² Vö. 1608. évi (k. e.) 10. törvénycikk a cancellárság tisztét valamelyik jól érdemesült személynek kell adományozni, és a királyi felség a magyar ügyekben csupán magyar tanácsossal éljen, és a kérvényezők is, a magyar tanácsosokon és titkárokon kívül, mint a kikre tartozik, a kiadványaik érdekében másokhoz ne forduljanak; 1608. évi (k. e.) 18. törvénycikk hogy a király Ő felsége az országban lakjék.
- ³ Vö. Királyi helytartótanács címszó. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon* 4. Budapest, 2003. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 807. p.; ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (Millenniumi Magyar Történelem) Szerk. MEZEY Barna. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 202. p.; EMBER Győző: *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest, 1940. M. Kir. Országos Levéltár; EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III.; Hatóság- és hivatal-történet 1.) Budapest, 1946. „Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 91–92. p.; FELHŐ-VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I.; Levéltári leltárak 3.) Budapest, 1961. Akadémiai Kiadó, 7–8. p.; CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 35. p.
- ⁴ Vö. FELHŐ-VÖRÖS 1961. 11. p.
- ⁵ GÁBOR 1925. 43. 48–50. p.
- ⁶ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 12. p.
- ⁷ GÁBOR 1925. 43., 48–50. p.
- ⁸ Vö. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A Kúria szervezete és működése (1723–1868). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 14–17. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Kúria helyszínei és épületei háromszáz év tükrében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 184–187. p.
- ⁹ Jegyzőkönyveit I. A Magyar Parlamenti Gyűjtemény országgyűlési kéziratái. Acta Diaetalia Pro Die Vigesima Mensis Iunii Anni Milesimi Septingentesimi Vigesima Secundi per Sacratissimam Romanorum Imperatoriam, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae Bohemiaeq[ue] etc. Regiam Majestatem Carolum Gum in Liberam ac Regiam Civitatem Poseniensem indictae Diaetae. OGYK: 700.486:1, Mo:Iab:1722-1723:A:1; OGYK: 700.486:2, Mo:Iab:1722-1723:A:2; OGYK: 700.486:3, Mo:Iab:1722-1723:A:3; <https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/gyurikovits/> (a továbbiakban OGY 1722.) I. k. 161. p.
- ¹⁰ GÁBOR 1925. 50. p.
- ¹¹ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 12–13. p.
- ¹² Vö. FELHŐ-VÖRÖS 1961. 15–16. p.
- ¹³ GÁBOR 1925. 53. p.
- ¹⁴ Uo. 54. p.; OGY 1722 I. k. 173–179. p., a 179. oldaltól: Compillationis quatem gravaminum per acta labore iuridici denovo sunt relecti sequenses...
- ¹⁵ OGY 1722. I. k. 295. oldaltól.
- ¹⁶ OGY 1722. I. k. 261. p.
- ¹⁷ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 16. p.
- ¹⁸ GÁBOR 1925. 54. p. Vö. OGY 1722. I. k. 300–304. p. (A gravámenek 32. pontja.)
- ¹⁹ GÁBOR 1925. 55. p., hivatkozva: Orsz. lev. Acta Diaetae 1722/23. Lad. M. Fasc. Y. Nro 88.
- ²⁰ GÁBOR 1925. 55. p.
- ²¹ Uo. 56. p.
- ²² Uo. 56. p.; OGY 1722. II. k. 353–385. p.
- ²³ GÁBOR 1925. 58. p.
- ²⁴ Uo. 58. p.
- ²⁵ Ehhez I. a 1723. május 20-i ülésnapot. OGY 1722. I. k. (Vol 2.) 633–642. p.
- ²⁶ GÁBOR 1925. 59. p. Hivatkozva: „Orsz. Lev. Conc. exp. Nro 71 ex majo 1723.”
- ²⁷ MÁRKUS Dezső (szerk.): *1657–1740. évi törvénycikkek*. (Magyar Törvénytár 1000–1895. Corpus Juris Hungarici) Budapest, 1900. Franklin-Társulat–Révai Testvérek, 659. p.
- ²⁸ EMBER 1940. 7. p.; FELHŐ-VÖRÖS 1961. 18. p.
- ²⁹ L. még EMBER 1940. 7–14. p.
- ³⁰ FELHŐ-VÖRÖS 1961. 18. p.
- ³¹ EMBER 1940. 9–12. p.
- ³² Uo. 193–194. p.
- ³³ Uo. 191–197. p. Az adatsorból kivehető, hogy a Magyar Királyi Kamarával való egyesítés ideje alatt megugrott a létszám, így 1786-ban 312. 1790-ben 342 tisztviselője volt a Helytartótanácsnak.
- ³⁴ EMBER 1940. 1–3. p.
- ³⁵ SCHOEN Arnold: Prati kamarai építészmérnök Budán. *Művészettörténeti Értesítő*, 1960. 1. sz. 31. p.
- ³⁶ Vö. BENDEFY László: A magyar kamarai mérnöki intézmény kialakulása 1650–1850. *Levéltári Szemle*, 1970. 3. sz. 550. p.
- ³⁷ Vö. Palác Mestský (Miestodržiteľský palác) műemléki adatlapja a Szlovák Örökségvédelmi Hivatal honlapján. https://www.pamiatky.sk/evidencie-a-registre/register-po/detail-po?code=PO&detail_id=89f2e1f0-16d8-4266-aed3-114a7ca8751a&cHash=d0dd46-be90d462102308bfl1e295717.
- ³⁸ Vö. Palác Mestský (Miestodržiteľský palác) műemléki leírása a Szlovák Örökségvédelmi Hivatal honlapján. https://www.pamiatky.sk/evidencie-a-registre/register-nnkp/detail-nnkp?code=RNNKP&detail_id=0d91da6a-5d1d-4082-b8ba-cba08e39cd03&cHash=57e855a9786b5fe2d4f14010253e8e16.
- ³⁹ Vö. A Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsa székhelye. A leírás a Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának Hivatala a pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet által rendelkezésre bocsátott dokumentumok alapján készítette, közzététel: 2017. május. https://www.sudnarada.gov.sk/data/files/836_informacia-o-sidle-sudnej-rady-sr.pdf.
- ⁴⁰ Főtér Pozsonyban. Acélmetszet. Ludwig Rohbock (delt.) és Joseph Maximilian Kolb (sculpt.). Pozsony Városi Galéria | Galéria mesta Bratislavy, GMB. Leltári szám: C 15947, https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_15947. A kép eredeti megjelenése: HUNFALVY János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben. Első szakasz: Magyarország. Második kötet*. Darmstadt, 1863. Lange Gusztáv György, 56. p. Közli továbbá FELHŐ-VÖRÖS 1961. 553. p.
- ⁴¹ *Pozsonyi főpiacz és városháza*. Litográfia. Ismeretlen művész. Pozsony Városi Galéria | Galéria mesta Bratislavy, GMB. Leltári szám: C 1817. https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_1817.
- ⁴² Vö. pl. 1904. május 30-i feladási dátumú képeslap. *Pozsony Főtér, Városház*. Zempléni Múzeum Képeslapgyűjteménye. Leltári szám: 0168074. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1228342/>.
- ⁴³ A homlokzatleíráshoz I. A Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsa székhelye. A leírást a Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának Hivatala a pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet által rendelkezésre bocsátott dokumentumok alapján készítette, közzététel: 2017. május. https://www.sudnarada.gov.sk/data/files/836_informacia-o-sidle-sudnej-rady-sr.pdf.
- ⁴⁴ A képet GFreihalter felhasználó készítette. 2019. 02. 18. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bratislava_Hlavn%C3%A9n%C3%A1mestie_571.jpg.
- ⁴⁵ Vö. SZEKCSŐ Tamás: Sz. kir. Pozsony városának és környékének helyrajzi és statisztikai ismertetése. In *Pozsony és környéke*. Pozsony, 1865. Nyomatott Wigand Károly Frigyesnél, 93. p.; FELHŐ-VÖRÖS 1961. 553. p.
- ⁴⁶ RAKOVSKY István: Adatok Pozsony történetéből. In *Pozsony és környéke*. Pozsony, 1865. Nyomatott Wigand Károly Frigyesnél, 27. p.
- ⁴⁷ VUTKOVICH Ödön: Pozsony. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Pozsony vármegye. Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és*

- Szentgyörgy r. t. városok.* (Magyarország vármegyei és városai) Budapest, 1904. Apollo Irodalmi Társaság, 150. p.
- ⁴⁸ A Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsa székhelye. A leírást a Szlovák Köztársaság Igazságügyi Tanácsának Hivatala a pozsonyi Városi Műemlékvédelmi Intézet által rendelkezésre bocsátott dokumentumok alapján készítette, közzététel: 2017. május. https://www.sudnarada.gov.sk/data/files/836_informacia-o-sidle-sudnej-rady-sr.pdf.
- ⁴⁹ HAJDU Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon.* Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 87. p.
- ⁵⁰ MARCZALI Henrik: *Magyarország története II. József korában.* 2. kötet. Budapest, 1885. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 341–342. p.
- ⁵¹ PAULINYI Oszkár: A m. kir. belügyminisztérium budai várbeli székházának története. In NÉMETHY Károly – BUDÓ Jusztin (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából VI.* Budapest, 1938. Budapest Székesfőváros, 34. p.
- ⁵² PAULINYI 1938. 35. p.; PÁSZTOR Mihály: *Buda és Pest a török uralom után.* (Budapesti Statisztikai Közlemények 73/1) Budapest, 1935. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 43. p.; BORSOS László: *A régi budai országháza. Építés–Építészettudomány,* 1973. 1–2. sz. 71. p.; KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt 1719–1797.* (Művészettörténeti füzetek 10.) Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 76. p.
- ⁵³ PAULINYI 1938. 35. p.
- ⁵⁴ Uo. 56. p. 95. jegyzet.
- ⁵⁵ Vö. KÁTAI Gábor: Történeti tanulmány a magyar egyetemi ügy körül, különös tekintettel a magyar orvosi egyetemre és irodalomra, a legrégebb időktől máig. *Orvosi Hetilap,* 1860. (július 22.) 30. sz. 591–592. hasáb; Ministeri előterjesztés az Egyetem vagyonáról. *Budapesti Közlöny,* 1869. (december 14.) 285. sz. 4385. p.
- ⁵⁶ PAULINYI 1938. 35. p.
- ⁵⁷ NAGY István: *II. József reformjai Budán.* In GEREVICH László – TÁRJÁNYI Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából XV.* Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 367. p. L. még RUPP Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története.* Pest, 1868. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 228. p.; NÉMETHY Lajos: *Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom története.* Esztergom, 1876. Horák Egyed, 198. p.
- ⁵⁸ KELÉNYI 1976. 80–81. p.
- ⁵⁹ MADZSAR Imre: A budai jezsuita akadémia története. *Magyar Pedagogia,* 35. évf. 1926. 1. p.
- ⁶⁰ Vö. NAGY István: *A Magyar Kamara 1686–1848.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 3.) Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 247. p.
- ⁶¹ KELÉNYI 1976. 83. p.
- ⁶² Vö. FARBAKYNÉ DEKLAWA Lilla: *Schulek Frigyes.* (Az építészet mesterei) Budapest, 2017. Holnap Kiadó, 82. p.
- ⁶³ Szerzői összeállítás. Nagykép forrása: Fortepan 82134 / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.05.079. Kisképek és adatok megjelenítése a Kelényi György *Franz Anton Hillebrandt 1719–1797.* c. művében közöltek felhasználásával.
- ⁶⁴ Vö. *Sacratissima Maestas!* (1791) Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei, Országgyűlési dokumentumok, Országgyűlési jegyzőkönyvek, irományok: 1790–1825. 29. sz. felirat. 186–187. p.
- ⁶⁵ 1790–1791. évi 39. törvénycikk a királyi curiának Pestre való áttételéről, továbbá a királyi helytartó tanácsról és a magyar kamaráról. 3. §.
- ⁶⁶ Vö. ifj. PALUGYAY Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása.* Pest, 1852. Landerer és Heckenast, 404. p.; KÁTAI 1860. 591–592. hasáb
- ⁶⁷ THALLÓCZY Lajos: Kendelényi Ferenc s a m. kir. Curia régi levéltára. *Magyar Igazságügy,* 1885. 5. sz. 306. p.
- ⁶⁸ Vö. NAGY 1971. 288–289. p.
- ⁶⁹ PAULINYI 1938. 41–42. p.
- ⁷⁰ Vö. MNL OL T_62_No_500/1–3. Buda. Királyi kúria. A Helytartótanács elszállásolására rendelt kétemeletes épület rajzai. 1793.
- ⁷¹ PAULINYI 1938. 42. p.
- ⁷² EMBER 1940. 193–194. p.
- ⁷³ Erre utalás is tesz Paulinyi: „mindkét kormányzék idegenkedett a kamarai épülettel szemben szűkösebb elhelyezkedési lehetőségeket hozó költözéstől s az előzetes tárgyalások során a kúria épületét lehetőleg a másoknak igyekezett juttatni”. PAULINYI 1938. 41. p.
- ⁷⁴ 1804-ben 220 fő. EMBER 1940. 194. p.
- ⁷⁵ PAULINYI 1938. 42. p.
- ⁷⁶ Uo. 42–43. p.
- ⁷⁷ Uri u. (szócikk) In BERZA László (szerk.): *Budapest Lexikon 2. L–Z.* Budapest, 1993. 572. p.; PAULINYI 1938. 43. p.
- ⁷⁸ Zádor Anna 1960-ban megjelent kötetében Pollacknak inkább a kivitelezést, mintsem a tervezést tulajdonította. Vö. ZÁDOR Anna: *Pollack Mihály. 1773–1855.* Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó, 211. p.
- ⁷⁹ FÓNAGY Mihály: Uri utca 51. – Helytartótanács, MTA-intézmények. *A budai vár.* (Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont adatbázisa) <https://budavar.abtk.hu/hu/utcak-terek-epuletek/uri-utca/uri-utca-51-helytartototanacs-mta-intezmenyek.html>.
- ⁸⁰ PAULINYI 1938. 43. p.
- ⁸¹ 1848. évi III. törvénycikk *független magyar felelős ministerium alakításáról.* 6. §.
- ⁸² PAULINYI 1938. 43. p. Később, az 1874-ben megszervezett Országos Levéltár is az Országház és Uri utcák közötti komplexumban kapott helyet, először az Országház utcai oldalon, majd az épület többi részét is elfoglalták, s egészen a Pecz Samu által tervezett Bécsi kapu téri épület megnyitásáig. Vö. PAÁL Jób: *Az Országos Levéltár. Vasárnapi Ujság,* 1913. (december 7.) 49. sz. 973. p. A Pecz-épülethez l. Gy. BALOGH Ágnes – RÓKA Enikő: *Pecz Samu.* (Az építészet mesterei) Budapest, 2022. Holnap Kiadó, 149–162. p.
- ⁸³ PAULINYI 1938. 43. p.; HORLER Miklós: Szentháromság tér, Szentháromság utca, Színház utca, Táncsics Mihály utca, Tárnok utca, Tóth Árpád sétány, Uri utca. In POGÁNY Frigyes (szerk.): *Budapest műemlékei I.* (Magyarország műemléki topográfiája IV.) Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó, 568. p.
- ⁸⁴ PAULINYI 1938. 44. p.
- ⁸⁵ Vö. MARÓTYZ Katalin: A historizmus léptékváltó építkezései a budai polgárvárosban. *Építés – Építészettudomány,* 2023. 1–2. sz. 42–45. p. DOI: <https://doi.org/10.1556/096.2023.00093>. Továbbá BATHÓ Gábor: *Minisztériumok „térnyerése” A minisztériumi épületek megszerzéséhez kapcsolódó jogi konstrukciók 1848–1944.* In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás.* (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 9–23. p. L. még MAGYAR Zsóka: *A kormányzati épületek és a „kormányzati negyed”.* In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 542–545. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön.* In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 565–566. p.
- ⁸⁶ Szerzői összeállítás a *GoogleMaps* 3D műholdfelvétel felhasználásával. https://www.google.com/maps/@47.5024663,19.0285928,209a,35y,52.13h,31.74t/data=!3m1!1e3?entry=ttu&g_ep=EgoyMDI0MTAyNy4wIKXMDSoASAFQAw%3D%3D.

